

Landschapswandelingen

In de artikelenreeks *Landschapswandelingen* gaat Stad+Groen op pad met landschapsarchitecten. Samen blikken we terug op de totstandkoming van projecten, van tekentafel tot en met implementatie. De reeks wil vooral inzicht geven in de rol van groen in landschapsonwerp, maar probeert ook nieuwe technieken, trends en inzichten in de inrichting van de openbare ruimte te ontdekken.

Stoeien met cultureel erfgoed

Erfgoed *musealiseren* of een nieuwe landschappelijke functie geven?

Als Frank Talsma van H+N+S Landschapsarchitecten zich buigt over de herinrichting van de Beatrixsluis bij Nieuwegein, weet hij dat zijn werk beoordeeld zal worden in het kader van een voordracht voor de UNESCO-Werelderfgoedlijst. 'UNESCO is een beetje een behoudende club. Die willen erfgoed vooral goed bewaren. Hier speelden we met héél andere plannen. Dat vond de nominatiecommissie natuurlijk wel spannend.'

Auteur: Paul van der Sneppen

Het plan waarover het Amersfoortse bureau zich buigt, is dan ook gewaagd. Het kiest duidelijk voor een artistieke benadering, in plaats van een meer conserverende, museale invulling van de voorliggende herinrichtingsvraag. We schrijven 2014. De oude Beatrixsluis voldoet allang niet meer aan de eisen van de tijd. Schepen worden groter en talrijker. Er is met grote regelmaat sprake van opstoppingen met lange wachttijden voor de beroepsvaart. Het kanaal moet verbreed worden en naast de monumentale sluis moet een hypermoderne, eigentijdse, extra sluisolk komen.

Dat heeft grote gevolgen voor het landschap en voor de historische onderdelen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, die letterlijk in het vaarwater komen van de herinrichtingswerken. Drie kazematten, een sluisje, twee inlaatwerken en twee groepen funderingspalen moeten wijken voor de verbreding van het Lekkanaal, de verbinding tussen de Lek en het Amsterdam-Rijnkanaal.

Objets trouvés

In aanloop naar de tender oppert het Amsterdamse Bureau B+B in een ambitiedocument voor Rijkswaterstaat al het plan om de

erfgoedstukken als een soort *objets trouvés* iets verderop in het landschap te leggen. Dat is het uitgangspunt waarmee Talsma en zijn collega's aan het werk gaan als ze in 2015 de tender gegund krijgen.

'Een mooi idee', zegt Talsma daarover. 'Het sprak mij erg aan. Je doet als het ware alsof je de objecten oppakt en achteloos over je schouder werpt. Zoals ze landen in het landschap, laat je ze liggen, als een soort vervreemdende objecten die verwondering oproepen. Wat is hier in vredesnaam gebeurd, zou de voorbijganger zich moeten afvragen.'

Maar het plan stuit op praktische bezwaren. De kazematten zijn weliswaar gebouwd om tegen veel oorlogsgeweld bestand te zijn; dat betekent echter niet dat ze zomaar ondersteboven of op hun kant gelegd kunnen worden. De constructies zijn daar simpelweg niet tegen bestand en de zachte veenbodem zou de zware objecten bovendien opslokken. 'Dat belemmerde ons in wat we konden doen met de bunkers om toch het beoogde vervreemdende effect te krijgen. Uiteindelijk leerden we dat een hoek van maximaal 15 graden haalbaar is, mits voorzien van een goede fundering. Zo werden

het dus eigenlijk meer objecten die *liefdevol opzij zijn gelegd* dan objecten die *achteloos over de schouder zijn geworpen*.'

De aandacht voor de sluis en de Nieuwe Hollandse Waterlinie als cultureel-historisch erfgoed, de ecologische waarde van het gebied, de nominatie voor de werelderfgoedlijst – het zijn allemaal complicerende factoren in de opdracht. Opdrachtgever Rijkswaterstaat zoekt daarom naar creatieve oplossingen die waarde toevoegen aan het monumentale sluisencomplex en de omgeving. Wanneer de aanbesteding wordt uitgezet, kiest ze ervoor om heel veel EMVI-score in te ruimen voor ruimtelijke kwaliteit.

Ruimtelijke kwaliteit

'Daar konden we dus heel veel extra punten mee scoren. In de aanbesteding werd niet zozeer gestuurd op prijs, zo goedkoop mogelijk, maar óók nadrukkelijk op het toevoegen van ruimtelijke kwaliteit. Dat is voor landschapsarchitecten fijn werken. Je weet dan dat er ambitie ligt, dat we een goed project kunnen maken. Je kunt dan écht verschil maken.'

Zoals in het ambitiedocument beschreven, worden de onderdelen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie verplaatst. Daarbij wordt de onderlinge afstand gehandhaafd. Landschapsvreemde elementen worden het. Niet alleen door de wonderlijke hoek waarin ze liggen; ook het feit dat ze *naakt* in het landschap liggen, maakt ze tot blikvangers. 'De meeste kazematten van de Hollandse Waterlinie liggen onder de grond; ze zijn verstopt. Doordat ze nu grof, ruw en ruig in het zicht liggen, gaan ze meer leven dan wanneer ze begraven zijn onder de grond. Dan heb je alleen zo'n luikje en daarachter is dan nog een benedenwereld. Dat is natuurlijk ook leuk en spannend, maar dat hebben we al op heel veel plaatsen. Door het op deze plek net even anders te doen, omdat ze toch opgepakt en verplaatst moesten worden, is het in onze optiek een waardevolle toevoeging aan de Nieuwe Hollandse Waterlinie.'

De eerste twee kazematten die Talsma laat zien, wekken door de nieuwe ligging associaties op met monsterlijke wezens met grote open bekken. Die bekken worden gevormd door de blootliggende fundering, waarvan de afgezaagde funderingspalen lijken op tanden in het gapende gat van een opengesperde

muil. 'Vooral de kazemat bij de Schalkwijkse Wetering roept die associatie op. Die ligt in het water en is heel hoog opgetild. Je ziet daar echt heel goed die oude fundering. In combinatie met de twee stalen deuren die je als het ware aanstaren, wekt dat de indruk dat er een beest uit het water oprijst. De kazemat van de Houtense Wetering, helemaal in het noorden, ligt zo hoog op het droge land dat het aandoet als een soort kruipend insect. Dat is een heel intrigerend object met non-descripte vormen geworden. Je weet eigenlijk niet goed waar je naar kijkt en dat is mooi.'

Lager in het water

Terugblikkend had Talsma die tweede kazemat graag lager in het water gelegd. De nieuwe fundering van het object is achteraf gezien te zichtbaar, vindt hij. 'Die dissonant met de oude funderingspalen, zowel in kleur als in materiaal. Mooier was het geweest als de kazemat een halve meter lager in het water had gelegen. Dan waren de nieuwe funderingsschijven minder zichtbaar geweest en dan had het mooie, ruwe, donkere beton van de oude funderingspalen meer de aandacht getrokken.'

Alle drie de verplaatste kazematten worden bewoond. Ze bieden onderdak aan onder meer vleermuizen en de zuidelijkst gelegen kazemat wordt ook bewoond door een steenuil. 'Die had ons het leven zuur kunnen maken. Als we hadden geweten dat het beestje in de kazemat woonde, hadden we een ingewikkeld vergunningetraject in gemoeten alvorens de bunker te mogen verplaatsen. Maar de vogel is ons zeer ter wille geweest. Ze is of met de kazemat meeverhuisd of ze heeft tijdelijk elders onderdak gezocht en is later teruggekeerd. Het fijne zullen we er nooit van weten, maar we vermoeden wél dat ze de hele tijd in de buurt is geweest.'

Ook bij de werken aan de sluis zelf spelen flora en fauna een belangrijke rol bij de besluitvorming over de inrichting. Het is niet de eerste associatie die het terrein oproept. Vooral de rijzige gestalten van de monumentale hefbruggen boven de oude sluiscolk trekken de aandacht. 'Zo luidde de opdracht in het ambitiedocument; het monument zou de blikvanger moeten zijn. Alle nieuwe inrichting moest daarom zoveel mogelijk onder het maaiveld komen;

'Misschien had UNESCO gewoon netjes oppakken en verplaatsen wel beter gevonden'

Frank Talsma: 'Kazematten liggen normaal gesproken onder de grond. Doordat ze nu grof, ruw en naakt in het zicht liggen, gaan ze meer leven.'

Als een objet trouvé ligt de kazemat in het landschap.

De kazemat wekt de indruk dat er een beest uit het water oprijst.

Vervreemdende beelden, een sluis die lijkt te drijven

licht Talsma toe. Naast de oude hefbruggen ligt, vlak onder het maaiveld, de hypermoderne technologie van de nieuwe kolk. Alles op het terrein, tot aan de zware dieseldampen van de schepen toe, ademt eigenlijk de technologische vooruitgang van de laatste eeuw. Voor natuur lijkt hier op het eerste gezicht weinig ruimte. Schijn bedriegt. Op het terrein staan verschillende boomgroepen. Samen vormen ze aanknopingspunten voor de vliegroutes van vleermuizen. 'Want als het gat tussen bomen te groot is, vinden vleermuizen de aantakking niet en dan steken ze niet meer over. Nu hebben ze via die verschillende boomgroepen en het gebouw zelf ecologische vliegroutes.'

Groene omlijsting

Talsma maakte zich hard voor het behoud van de bestaande bomen. 'Vaak willen bouwers bomen die een beetje in de weg staan bij zo'n project weghalen en later vervangen door jonge aanplant. Zo ook hier. Maar deze linden zijn statig en groot. Samen vormen ze een groene omlijsting van het monument; ze accentueren als het ware de belangrijkste blikvanger. Die bomen kun je niet zomaar vervangen door jonge sprietige boompjes. Het is één van

mijn belangrijkste wapenfeiten van dit project dat we deze boomgroepen hebben weten te behouden, samen met de ecologische waarde die ze vertegenwoordigen.'

Accentueren

Bomen dienen in dit landschap ook om zichtlijnen te accentueren. Die lijnen worden vooral bepaald door het Lekkanaal. Door de verbreding van het kanaal zijn die zichtlijnen aangetaast. Bij de herinrichting was er veel aandacht voor herstel.

Dat is onder meer te zien op het sluisencomplex zelf. Parallel aan de sluiscolken is een lange snede in het landschap gemaakt, een langgerekte bak. 'We hadden opdracht om de sluis zoveel mogelijk energieneutraal te maken. Daarvoor wilden we zonnepanelen plaatsen. Aanvankelijk was het idee om die boven op de hefbruggen van de monumentale, oude sluis te leggen. Dat bleek om praktische redenen niet mogelijk. Dus moesten we op zoek naar een andere locatie. Maar het is nogal een oppervlak, een groot vlak dat bovendien het beeld domineert, als je niet oppast. Toen zijn we gaan kijken naar de zichtlijnen en ontdekten dat er

naast de nieuwe kolk ruimte was voor een lange strip panelen. Die zou dan mooi parallel lopen met de kolken en eigenlijk perfect passen in de lijnvoering van het complex.'

Aldus geschiedde. Vlak onder het maaiveld strekt zich nu, naast de nieuwe sluis, in een langgerekte, verdiepte betonnen bak, een groot vlak met zonnepanelen uit. 'Onder het maaiveld, want we willen natuurlijk dat de oude sluis de blikvanger blijft. Maar van bovenaf kun je er wel op kijken. Dan oogt het als een snede in het landschap die niet conflicteert met andere lijnen, mooi parallel aan het kanaal en alle andere zichtlijnen.'

Zichtlijnen

Naast de nieuwe sluis, wijst Talsma op een tunnel die langs de kolk onder een talud door gaat. De ruim bemeten onderdoorgang geeft zicht op een lange bomenrij langs het kanaal. 'Deze bomenrij is eigenlijk ook weer als zo'n lange lijn bedacht. De bomen vormen een zichtlijn in de lengterichting van het sluisencomplex. Je ziet, de hele omgeving staat in het teken van die parallele verbindingen. Dat hebben we helemaal doorgetrokken naar het noorden, tot aan de Plofsluisbrug.'

Wat opvalt, is dat de tunnel geheel graffiti-vrij is. Het onaangetaste grijs van het beton moet bij elke graffiti-artiest schrijnen, maar toch zijn de wanden onbezoedeld gebleven. 'En dat geldt ook voor de kazematten die we in het landschap hebben gelegd', vertelt Talsma als hij het mysterie van de maagdelijke betonwanden onthult.

Onderhoud

'Dat is één van de zegeningen van het DBFM-contract dat met het uitvoerend consortium voor dit project is afgesloten. Dat is een zogenaamd *design, build, finance en maintain*-contract. Je spreekt dan onder meer af dat je voor

Geen tegels, maar beton, want dat is mooier en op termijn goedkoper

langere tijd, in dit geval 30 jaar, het onderhoud voor je rekening neemt. In dit contract betekent dat onder andere dat wanneer er graffiti wordt gespoten op een object, die binnen enkele dagen wordt weggehaald. Daarvoor is een abonnement afgesloten met een schoonmaakbedrijf. Je merkt dat zoiets graffiti-artiesten ontmoedigt om hier hun tijd te verdoen.'

Het is Talsma opgevallen dat bouwers op een andere manier gaan kijken naar een project wanneer ze onder zo'n overeenkomst werken. 'Bijvoorbeeld zo'n uitkijplateau bij de sluis, waar recreanten naar boten kunnen kijken. Daar zou je gewoon met tegels een stoep kunnen aanleggen. Maar hier kwam de bouw zelf met het voorstel om het anders aan te pakken. Als we dat nou gewoon wapenen en mee storten in het beton van de omliggende constructie, stelde hij voor, dan ligt het stabiel, kan het niet verzakken en hoeven we ook niet meer terug te komen voor onderhoud. Zo maak je plots heel andere keuzes omdat je al aan de voorkant het beheer voor de komende 30 jaar meerekent. Kijk, wij willen het altijd goed doen, maar daar is niet altijd geld voor. Daarom is zo'n DBFM-constructie heel interessant.'

'De kazematten zijn niet alleen cultuurhistorisch objecten; het zijn ook ecologische leefobjecten.'

Dissonant

Aangekomen bij de kazemat van de Schalkwijkse Wetering stuit Talsma op een visuele dissonant. Langs de kanaaldijk is een betonnen bank geplaatst, een blok beton eigenlijk, zonder opsmuk, kaal, strak en heel puur in de materiaalkeuze. De bank kijkt uit op de kazemat in het water. Daarnaast is een prullenbak geplaatst. 'Dat had van mij niet gehoeven. Qua materiaalkeuze en ontwerp valt het nog wel mee, maar hij blijft uit de toon vallen. We hadden juist bedacht dat dit niet een uitgesproken zitplaats moest zijn, maar meer een bijna toevallige plek waar je kunt zitten. Door er een prullenbak te plaatsen, wordt het echt een zitplaats; de kazemat wordt daarmee eigenlijk een beetje een pronkstuk op een sokkel, een beeld, een museumstuk. Dat wilden we nou net niet.'

Even verderop steekt een oud sluisje, onderdeel van de voormalige innundatiewerken van de Hollandse Waterlinie, hoog boven het water uit. Een sluis die op het water lijkt te drijven, werkt bevreemdend. 'En precies zo is het bedoeld. Net als de andere objecten die we hebben verplaatst, valt dit ding op door zijn rare plaatsing. Je gaat ernaar kijken en je afvragen wat het is en hoe het daar komt', legt Talsma uit.

Opruimen

Dat niet iedereen daar uitkomt, illustreert een

anekdote van Talsma. 'Na de plaatsing van het sluisje is grenzend aan het water een bedrijventerrein aangelegd. Van één van de bedrijven die uitkijken op het object, kwam ooit de vraag wanneer dat vreemde ding wordt weggehaald dat daar in het water is blijven liggen. Toen moesten we uitleggen dat het om een cultuurhistorisch element gaat dat daar zijn vaste stek heeft gevonden. Ik weet niet of ze daar blij mee waren, met dat antwoord.'

Hoe de commissie van UNESCO deze specifieke herinrichting heeft beoordeeld, weet Talsma niet. Feit is wel dat de Nieuwe Hollandse Waterlinie twee jaar geleden op de lijst is geplaatst. 'Dat is dus goed gekomen. Maar ik zou nog weleens willen weten of ze zich in hun beoordeling ook hebben uitgesproken over hoe wij met de verplaatste onderdelen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn omgegaan. Misschien had UNESCO gewoon netjes oppakken en verplaatsen stiekem wel beter gevonden, maar in Nederland hanteren we graag het principe van *behoud door ontwikkeling*. We geven ons erfgoed graag een nieuwe betekenis of een nieuwe *tijdslaag*, zoals dat heet.'

Inrichtingsplan Beatrixsluis en verbreding Lekkanaal in Nieuwegein (U)

Ontworpen en gerealiseerd in 2015-2019

Opdrachtgever:	Rijkswaterstaat
Ontwerpteam:	Heleen van Boxelaere, Inge Kersten, Camille Poureau, Pieter Schengenga en Frank Talsma
Samenwerkingspartners:	aannemerscombinatie Sas van Vreeswijk (Besis, Heijmans en REBEL), Bureau B+B en Quist Wintermans Architecten